

Анатолій Яртись (Львів)

Проблеми державотворення у науково-теоретичній спадщині Івана Франка

В історію духовної культури українського народу І. Франко увійшов як видатний мислитель, обдарований учений з енциклопедичними знаннями, геніальний поет, талановитий прозаїк і драматург, пристрасний публіцист і журналіст, активний громадсько-політичний діяч. У багатогранних за змістом науково-теоретичних працях він дослідив і глибоко проаналізував широкий спектр актуальних проблем гуманітарної науки з різних сфер духовного життя українського народу – філософії, економічної теорії, історії й етнографії, мистецтва та літератури, зробив важливі узагальнення, наукові передбачення.

Історична заслуга І. Франка у культурологічній науці полягає в тому, що “він синтезував досягнення світового духовного розвитку людства попередніх епох до вимог часу і потреб української культури” [10: 169]. Неоціненний внесок великого українського мислителя у національно-культурне та духовне відродження українського народу, процеси націо-державотворення на шляху проголошення незалежної Української держави. Як зазначають сучасні дослідники, після Т. Шевченка долю поета-проводиря національного ідеалу українського народу перейняв І. Франко. І це покликання він виконав з великою честю. За влучним висловом відомого українського письменника Д. Павличка, “Шевченко народив, а Франко виховав українську націю” [11: 6].

Відомий український історик В. Дорошенко наголошував, що І. Франко був самобутнім, оригінальним мислителем, який постійно скеровував український народ “на стежку до самостійності”. Він закликав прислухатися до голосу письменника, брати до серця і розуму його науку, “боротися за волю рідного краю” [8: 5].

Великий Каменярь був могутнім світочем не лише на ниві духовної культури українського народу, а й світової культури. Як зазначав відомий український письменник М. Черемшина, І. Франко справляв враження “великого астрального тіла, що гріє всю Україну, а світить далеко ще далше” [17: 392].

Літературна спадщина І. Франка сповнена великою любов’ю до українського народу, глибокою пошаною до надбань його духовної культури, прагненням зробити його щасливим і заможним у вільній та незалежній Українській державі. Вшановуючи пам’ять видатного українського мислителя, відомий франкознавець М. Возняк так сказав про І. Франка: “Український народ був твоїм родом, Твоєю дитиною, честю та славою: в нім бачив Ти свій дух, своє будуче і красу, і державу” [12: 5–6].

І. Франко залишив невичерпну за ідеями науково-теоретичну спадщину. Він оперативно відгукувався на всі злободенні питання з різних сфер духовного життя українського народу, був одним із організаторів Русько-української радикальної партії (1890), у програмі якої чітко прозвучала ідея про створення Української дер-

жави; брав безпосередню участь у створенні Національно-демократичної партії (1898), яка відстоювала ідею проголошення незалежної України, входив до складу багатьох українських зарубіжних наукових товариств і редакційних колегій.

Міцні підвалини франкознавства в Україні заклав професор Львівського університету О. Огоновський. Він в “Історії літератури руської” близько 150 сторінок друкованого тексту присвятив аналізу творчої спадщини І. Франка, звернувши головну увагу на формування літературних і літературно-критичних поглядів письменника. Водночас, аналізуючи світогляд письменника, О. Огоновський “не сприйняв його соціалістичних захоплень, що припадали на сімдесяті роки його літературної діяльності” [2: 33–34]. Загалом учений не зумів дати синтетичної оцінки творчості І. Франка.

З-поміж радянських дослідників науково-теоретичної спадщини І. Франка пальма першості, безумовно, належить видатному франкознавцеві академіку М. Возняку, який є автором понад 100 монографічних праць, численні публікації у науково-періодичних виданнях, у тому числі публікації про світогляд І. Франка. Значна частина наукових праць М. Возняка у післявоєнні роки ввійшла до книг “З життя і творчості Івана Франка”, “Нариси про світогляд Івана Франка”, “Велетень думки і праці”. У 30-х роках ХХ ст. учені з відомих причин змушені були замовчувати про низку художніх творів, як і важливі думки письменника, зокрема ті, що стосувалися будівництва Української держави [2: 38].

У післявоєнні роки актуальні проблеми франкознавства висвітлюють провідні вчені з галузі української філології, філософії, історії, зокрема М. Возняк, О. Білецький, С. Кирилюк, П. Колесник, М. Микитась, А. Брагінець, І. Дорошенко, О. Мороз та ін. Зауважимо, однак, що окремі публікації не відповідали об’єктивним науковим потребам. Про оцінку науково-теоретичної спадщини І. Франка, його світоглядну позицію часто писали так, як цього вимагала офіційна радянська пропаганда. Не завжди об’єктивно оцінювалися філософські та суспільно-політичні погляди мислителя. Їх часто трактували як такі, що наближалися до марксизму та наукового соціалізму, а світогляд письменника розглядали з позицій прихильника ідей інтернаціоналізму, непримиренного борця проти ідеологізації націоналізму.

У серпні 1956 року академік О. Білецький прочитав доповідь “Проблеми радянського франкознавства”, присвячену 100-річчю від дня народження І. Франка. Учений зазначив, що радянське франкознавство не йде тим шляхом, яким повинно йти всебічне наукове дослідження теоретичної спадщини українського мислителя. Спроба фальшованого висвітлення літературної спадщини письменника не була на той час новиною. Стан фальшування набув особливого хворобливого хаотичного підходу і тенденційності, що призводило до несправедливого перекручення подій, окремих фактів, загальних висновків [2: 39].

В умовах тоталітарного режиму деякі праці І. Франка не лише не можна було друкувати, а й згадувати про них. Йдеться про твори, які він написав за останній період творчості. Саме вони є основоположними для правильного розуміння формування світогляду письменника, його політичного кредо стосовно оцінки марк-

сизму, соціалізму, диктатури, держави, національних відносин, актуальних проблем державотворення, розуміння змісту національного ідеалу на шляху проголошення незалежної Української держави. Така концепція І. Франка висвітлена у творах, більшість яких раніше не публікували: “Соціалізм і соціал-демократизм” (1897), “А. Фаресов. Народники і марксисты” (1899), думки про марксизм з передмови до збірки “Мій Измарагд”, “Що таке поступ” (1903), “До історії соціалістичного руху” (1904), “Поза межами можливого” (1900), “Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм” (1904), “Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова” (1906) та ін.

З проголошенням державного суверенітету України вийшла низка наукових публікацій, які репрезентують сучасне франкознавство. У них досліджено філософські та суспільно-політичні погляди І. Франка, простежено методологію наукового мислення письменника, акцентовано на “визріванні” в його науково-теоретичній спадщині української національної ідеї, розкрито зміст державотворчої концепції.

До новітніх публікацій, в яких узагальнено досягнення сучасного франкознавства, належать наукові праці відомого літературознавця професора І. Денисюка. З-поміж них вирізняється монографія “Невичерпність атома”. До книги увійшли вибрані праці І. Денисюка з актуальних проблем франкознавства [5], чільне місце серед яких посідає його доповідь, виголошена на Міжнародній науковій конференції, присвяченій 140-річчю від дня народження І. Франка “Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи” [6: 12–18]. Окремі аспекти розуміння І. Франком змісту національної ідеї простежуються у монографічному дослідженні О. Забужко “Філософія української ідеї та європейський контекст” (К., 1993). Еволюцію світогляду письменника висвітлено у праці професора О. Семківа “І. Франко: немарксистські погляди” (Львів, 1996). Мовознавчі погляди вченого, його концепція з національного питання по-новому висвітлена у монографії Т. Панько “Мова і нація в концепції Івана Франка” (Львів, 1996). Оригінальна за змістом монографічна робота А. Скоця “Поєми Івана Франка” (Львів, 2002), в якій зосереджено увагу на аналізі змісту поеми “Мойсей”, де чітко й виразно прозвучала ідея незалежності України.

Новим підходом до розуміння світогляду І. Франка, оцінки його філософських і суспільно-політичних поглядів вирізняються наукові праці А. Пашука, В. Здорогеги, Н. Горбача, Я. Грицака, Ф. Медведя, А. Наконечного, А. Нечипорука та інших дослідників, в яких одночасно оцінено окремі аспекти державотворчої концепції видатного українського мислителя.

У радянській історіографії світогляд І. Франка часто висвітлювали, як уже згадувалося, з погляду прихильника ідей марксизму. Безперечно, він інколи схилявся до марксистських ідей. Однак не варто забувати, що письменник в ідейному розвитку пройшов два виразні етапи: пережив глибоку еволюцію своїх світоглядних позицій – від послідовника М. Драгоманова, соціаліста “ліберального і персоналістичного складу”, до націонал-демократа і речника “реального націоналізму” [10: 169]. Поняття “націоналізм” у цьому випадку вжито в розумінні “активної любові до батьківщини та прагнення до незалежності”.

Про негативне ставлення І. Франка до марксизму як світоглядного напрямку переконливо засвідчує рецензія українського мислителя на книгу А. Фаресова “Народники і марксисты”, опубліковану 1899 року у Санкт-Петербурзі. У рецензії висловлено негативну думку стосовно денационалізуючої, антинародної суті марксизму: “Соціал-демократизм, – писав І. Франко, – стає ворожо як против усяких обов’язків суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і проти національного руху і з того погляду являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в’яже руки, то соціал-демократизм краде душі, напоює їх пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті” [15: т. 45: 272].

Світоглядна позиція І. Франка є однією з вершин української філософської думки. Його концепція людини і світу знаменувала входження української філософської думки у контекст загальноєвропейського філософського процесу кінця ХІХ – початку ХХ ст. Складовою та невід’ємною частиною світогляду видатного українського мислителя була його державотворча концепція, пронизана українською національною ідеєю.

Досліджуючи політичне передбачення І. Франка, професор В. Здоровега доходив висновку: “Франко не заперечував можливість і потребу боротьби за українську національну ідею”. Це підтверджує низка його поезій, насамперед геніальний “Мойсей”. Поетична візія України у пролозі до поеми – це теж прогноз, образне бачення майбутнього Вітчизни [7: 177].

Для розуміння сутності та змісту української національної ідеї у науково-теоретичній спадщині І. Франка значний науковий інтерес викликає публікація В. Мазепи “Еліта та народні маси у соціальній філософії Івана Франка”. Дослідник зауважує, що видатний український мислитель у 90-х роках ХІХ – на початку ХХ ст. на шляху еволюції свого світогляду остаточно переходить з позицій послідовного драгоманівця – прихильника громадівсько-федеративного принципу побудови Української держави на позиції ліберально-демократичної та культурно-правоцентристської соціальної філософії [9: 97–98].

Перейшовши на засади “повної самостійності нації, зриваючи таким чином з федералістичною традицією Костомарова і Драгоманова, світогляд І. Франка зазнав істотної трансформації, що було пов’язано з переходом української політичної думки з позицій федералізму на позиції самостійництва [3].

Важливим наслідком такого переходу стало зосередження франкової думки на питаннях націотворення українського народу. В “Одвертому листі до галицької української молодезі” І. Франко сформулював мету процесу націотворення як важливу “дієву задачу”. Він висуває перед собою та національно-патріотичними силами українського народу важливе завдання: “Витворити з величезної етнічної мови українського народу *українську націю*, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання

собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і яка сильна держава не може состоятися” [15: т. 45: 405]. Таке формулювання сутності нації можна вважати підсумковим фундаментальним визначенням її як соціально-філософської категорії не лише у науково-теоретичній спадщині І. Франка, а й усій філософській думці.

Як і більшість теоретиків національної ідеї, І. Франко був переконаний, що у процесі становлення модерної української нації вирішальна роль повинна належати інтелігенції, вносячи в народ, який “мовчить, молиться і платить”, національну ідеологію. Справжня інтелігенція – це “очі національного духу, розум всенародного ества, творець, носій та провідник знання, національних та вселюдських ідеалів” [13: 10–11].

Апогей розвитку й усвідомлення І. Франком змісту української національної ідеї, як ми вже згадували, припадає на 90-ті роки XIX – початок XX ст. Це засвідчують такі твори видатного українського мислителя, як “Що таке поступ?”, “Поza межами можливого”, “Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова” та ін.

Саме тоді І. Франко наполегливо “працював для добра свого народу, боровся за його свободу і кращу долю” [4: 113]. У цей період письменник усвідомив несумісність існування двох ідеологій: марксистської, соціал-демократичної (соціалістичної), з одного боку, в якій він вбачав установку на плекання і розбудову тоталітарного суспільства та національної ідеології, з іншого, основу якої становить національна ідея, покликана формувати свідомість українського народу, спрямовувати його до боротьби за державну самостійність.

Ідейна еволюція суспільно-політичних поглядів І. Франка відобразила глибокі зміни, які відбулися із переходом української політичної думки з позицій федералізму на позиції самостійництва та державної незалежності українського народу. Насамперед це було пов’язано із виходом у світ праці молодого політичного діяча Ю. Бачинського “Україна irredenta” (1895), де вперше у новітній історії політичної думки України прозвучала ідея про створення самостійної соборної Української держави. Аналізуючи тенденції економічного розвитку України, Ю. Бачинський дійшов висновку: “Україна для себе! От єї клич. Вільна, велика, незалежна, політично самостійна Україна – одна нероздільна від Сяну до Кавказу! От єї стяг” [1: 97].

І. Франко написав рецензію на працю Ю. Бачинського, в якій гостро критикував “русько-українських соціал-демократів”, розвінчував їх намагання узгодити космополітичні доктрини соціальної демократії з українським націоналізмом, марксистський матеріалістичний світогляд з даними української історії. Він повністю погоджувався з висновками Ю. Бачинського про існування самостійної української нації, наголошував на властиву їй природній державній місії.

У рецензованій брошурі Ю. Бачинського, на думку І. Франка, простежується потреба політичної самостійності України: “Україна не тільки існує, але мусить швидше чи пізніше стати самостійною державою, витворити свою літературу і мистецтво, українізувати всі різномірні елементи на своїй території” [16: 58]. Загальний висновок І. Франка з приводу рецензованої праці достатньо аргумен-

тований: “Для мене вона важлива як факт нашого політичного життя, як прояв національного почуття і національної свідомості, хоча прояв цей і прибраний наразі в доктринерську тогу” [16: 60], – зазначав він.

І. Франко усвідомлював тісний взаємозв’язок між національною свідомістю та національним характером, мріяв про вироблення нової національно-духовної ментальності українців. На шляху реалізації цього завдання важлива роль повинна належати українській інтелігенції. Вона має сприяти формуванню національної свідомості народу, одухотворювати його до сприйняття національної ідеї, усвідомлення своєї національної ідентичності.

У науково-теоретичній спадщині І. Франка важливе місце посідає тема Хмельниччини та національно-визвольної війни українського народу проти польсько-шляхетських загарбників 1648–1654 років за державну незалежність України. Яскраве свідчення цього – незавершена трилогія І. Франка про Б. Хмельницького: “Жовті води”, “Берестечко”, “Смерть Богдана”, оповідання “Хмельницький і ворожити”, ґрунтовні наукові розвідки “Хмельниччина 1648–1654 років у сучасних віршах”, “Студії над українськими народними піснями” тощо.

У науковій і художній концепціях І. Франка Б. Хмельницький – це “козацький батько”, “найвидатніший герой української козаччини”, великий державний діяч, мудрий та далекоглядний політик, відважний полководець, патріот свого народу, виразник народних прагнень, спрямованих до творення незалежності України. Як патріот І. Франко глибоко усвідомлював, що справа визволення України, утвердження незалежної Української держави є справою самих українців, ідеєю самостійності та незалежності українських національно-визвольних змагань, яку письменник з великою силою і натхненням втілював упродовж свого життя.

І. Франко – великий самостійник і соборник – вірив у майбутнє українського народу:

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш як хазяїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полі [15: т. 5: 214].

Аналізуючи ідейно-філософський зміст поеми “Мойсей”, відомий франкознавець А. Скоць доходить переконливого висновку: письменник підпорядковує твір єдиній творчій меті – “збудувати політичну, національну і соціальну свідомість свого народу”. До “Мойсея” І. Франко прийшов зі святою вірою” в силу духа і в день воскресний народного повстання, з вірою в українську Державність” [14: 144].

Поема “Мойсей” за символічним змістом, художнім висвітленням проблем належить до найвизначніших здобутків світової літератури, неперевершених надбань духовної культури людства. Автор “Мойсея” виступає як глибокодумний мислитель, обізнаний із законами суспільного розвитку, як виразник передової філософської думки.

Науково-теоретична спадщина І. Франка характерна цілісним підходом до проблеми національної свідомості, складову та невід'ємну частину якої становить національний ідеал, а його досягнення – мета національно-визвольних рухів. В “Одвертому листі до галицької української молодіжі” український мислитель наголошував: “Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів, і се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції” [15: т. 45: 405].

У філософських творах “Що таке поступ?”, “Україна ingredienta”, “Поза межами можливого” та інших І. Франко доходить висновку: лише політична самостійність будь-якого народу й українського зокрема є запорукою розв'язання всіх інших проблем. Важлива роль у цьому належить національному ідеалові виразником якого виступає демократична інтелігенція. Саме вона поширює серед народу передову національну ідеологію. Лише в духовному переродженні суспільства, вигартуванні морально безкомпромісних людей І. Франко вбачав запоруку піднесення та визволення нації.

Морально-етична концепція І. Франка ґрунтувалася на полум'яному патріотизмі, палкій любові до України та її народу, глибокій пошані до української мови, найкращих національних традицій. У численних публіцистичних творах письменник наголошував, що патріотизм – це могутнє почуття, яке піднімає людей до боротьби за національне визволення. “Мій руський патріотизм, – писав І. Франко, – то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі. Я можу здригатися, можу тихо проклинати долю, що поклала мені на плечі це ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням” [15: т. 31: 31].

І. Франко був переконаний не лише у можливості, а й неминучості державної незалежності України. У статті “Поза межами можливого” письменник висловив думку про те, що ідеал політичної незалежності українського народу може бути втілений у життя. “Ідеал політичної самостійності, – зазначав він, – в усякому погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, за межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його здійснення, лежать просто таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки”. І. Франко переконливо закликав своїх співвітчизників усвідомити зміст національного ідеалу, головна мета якого полягає у проголошенні політичної незалежності України. “Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, – наголошував письменник, – мусимо розумом уяснювати його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наблизитися до нього, інакше він не буде існувати” [15: т. 45: 285].

Науково-теоретична спадщина І. Франка, його вчення про українську національну ідею, як невід'ємну та складову частину суспільно-політичних поглядів видатного мислителя має величезне значення для розуміння державотворчих процесів

у період розбудови суверенної Української держави. Висловлені І. Франком ідеї сприяють виробленню нового типу політичної свідомості, основу якої становлять нові політичні реалії України.

Розвиток подій на сучасному етапі підтверджує роль і значення національної ідеї для життя та розвою Української держави, її не будуть вважати повноцінною до того часу, поки народ не стане справжнім господарем на власній землі. Лише у суверенній державі можна створити найсприятливіші умови для національно-культурного та духовного відродження українського народу.

Література:

1. Бачинський Ю. Україна *ingredenda*. – Вид. 3. – Берлін, 1924.
2. Гнатюк М. Періодизація українського франкознавства // І. Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998.
3. Грицак Я. Іван Франко в еволюції української політичної думки // Сучасність. – 1994. – № 9.
4. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? – К., 1991.
5. Денисюк І. Невичерпність атома. – Львів, 2001.
6. Денисюк І. Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи // І. Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998.
7. Здоровега В. Політичне передбачення у творчості Івана Франка // І. Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998.
8. Люзяк М. Матеріалізована думка в людському бутті як чинник формування національної свідомості та політичного мислення: з погляду Івана Франка. – Львів, 2001.
9. Мазепа В. Еліта та народні маси у соціальній філософії Івана Франка // Філософська думка. – 2001. – № 6.
10. Медвідь Ф. Ідеал національної самостійності в трактуванні Івана Франка // І. Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998.
11. Павличко Д. Світоч братерства і свободи // Над глибинами. – К., 1983.
12. Пам'яті Івана Франка. Опис життя, діяльності і похорону / Зладив М. Возняк. – Відень, 1916.
13. Пашук А. До питання державотворення в Україні // Республіканець. – 1993. – № 7–8.
14. Скоць А. Поеми Івана Франка: Монографія. – Львів, 2002.
15. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
16. Франко І. *Ukraina ingredenda* // Політологія. Хрестоматія. – Львів, 1996.
17. Черемшина М. Фрагменти моїх споминів про Івана Франка // Марко Черемшина. Твори. – К., 1960.